

EGYENLŐTLENSÉGEK ÉS KÜLÖNLEGES BÁNÁSMÓD

A TÖRTÉNET

Először 1993-ban került az Országgyűlés elé – egyéni képviselői indítványként – törvényjavaslat a fogyatékos emberek helyzetének javítására. A képviselők még a sürgős napirendre vételt is megszavazták, de a választások előtt „fontosabbnak” tűnő ügyek miatt sohasem került sor a megtárgyalására. 1997-ben, az újabb választások előtt egy évvel, a Népjóléti Minisztériumban ismét elkezdődött a fogyatékos emberek helyzetét javító törvényjavaslat kidolgozása. A szándék komolynak tűnt, ősszel a parlamenti ülésen fölített kérdésre a népjóléti miniszter még azt ígérte, hogy lesz törvény. 1998. január legelején a téma szerepelt a választásokig hátralévő mintegy kéthónapnyi országgyűlési munka menetrendjében. Azonban január 8-án a kormány úgy döntött, ebben a választási ciklusban már nem lesz törvény. Úgy látszik ismét más, a választások előtti hajrában „fontosabbnak” tűnő ügyek miatt nem került sor a megtárgyalására. Annak ellenére született ez a döntés, hogy az 1994-es koalíciós megállapodásban és a kormányprogramban szerepelt e törvény megalkotásának terve, s a törvényjavaslat politikai támogatottsága az 1993-as helyzethez képest ma jóval erőteljesebb. A fogyatékos emberekkel kapcsolatban álló szakmák legjelesebb képviselői és a fogyatékos emberek érdekvédelmi szervezetei nem csupán elfogadták a törvényjavaslatot, de intenzíven részt is vettek annak kidolgozásában.

A két törvényjavaslat – bár részben ugyanazok a szakértők vettek részt kimunkálásukban – eltért egymástól. Az első kiindulópontját az alkotmányos alapjogok képezték, s a negatív diszkrimináció okozta esélyegyenlőtlenségből fakadó hátrányoknak az igazságszolgáltatás eszközrendszere általi megszüntetését tette volna lehetővé. Ha például egy mozgássérült ember azért nem tudja pénzét a lakóhelyéhez legközelebb eső bankfiókban elhelyezni, mert a lépcsők miatt kerekesszékevel nem képes bejutni az épületbe, s ezért más intézményt kell keresnie (ahová esetleg csak taxival jut el), peres eljárást indíthatott volna az őt ért hátrány megszüntetésére. Ennek a törvénynek – megvalósulása esetén – az ereje és a fogyatékos emberek szempontjából vett gyengesége abban gyökerezett, hogy változtatásokra csak akkor kényszerített volna, ha peres eljárások tömegét indították vol-

na meg. Erős civil mozgalmak erre képesek, a fogyatékos emberek magyarországi szerveződéseik azonban ma még nem ilyenek.

A törvényjavaslat ellenzői azonban más érveket fogalmaztak meg. Mindenekelőtt azt, hogy nincs szükség törvényre, hiszen az nem mondana többet, mint amit az alkotmány is tartalmaz. Ez az érrendszer a második törvényjavaslattal kapcsolatban is működésbe lépett, s végeredményben a negatív diszkrimináció tilalmát megfogalmazó – az első változatokban még fellelhető – passzusokat teljesen lecsupaszította. Magyarországon a hátrányosan megkülönböztető bánásmód jogi tilalmazásáról szóló szabályozás különböző törvényekben található. Az előkészítők fontosnak tartották, hogy olyan csoport esetében, amelynek az alkotmányban rögzített jogai sorozatosan sérülnek, törvény hangsúlyozza a jogokat, és tegye lehetővé a jogséremlmek elleni fellépést, a megfelelő szankciók alkalmazását.

A diszkrimináció tilalmát középpontba helyező kódex jellegű törvényjavaslatot a jogászok egy része a magyar jogrendszerrel idegennek minősítette, s ezért utasította el. Ez a felfogás is szerepet játszott abban, hogy az új törvényjavaslat más logikával épül fel. Ahogy Kardos Gábor írja: „Tekintettel a bírói jogalkalmazás hagyományaira – így elsősorban az elméleti (nek tűnő) koncepcióknak az ítélkezési gyakorlatba történő beemelésétől, illetve a belső jogforrásban kihirdetett nemzetközi szerződések közvetlen alkalmazásától való ódzkodásra –, célszerűnek tűnik, ha a magyar törvényalkotó lépéseket tesz az antidiszkriminációs jog megerősítése tárgyában.”¹

Az első törvényjavaslat jellegét részben különféle kényszerek határozták meg. Megfelelő eszközök (elsősorban a közigazgatási apparátus rendelkezésére álló adatok és pénzügyi források) híján nem lehetett olyan tervezetet készíteni, amely pontos költségkalkuláción alapul, az állam által működtetett szolgáltatások részletes szabályozását tartalmazza, új ellátási formák bevezetésének pontos leírását is megfogalmazza stb. Ezért is indultak ki a tervezet készítői az alkotmányos alapjogokból, példának tekintve az Egyesült Államok nagyon tág körre kiterjedő antidiszkriminációs törvényét.

A második törvényjavaslat az antidiszkriminációs szabályozási rész mellett foglalkozni kívánt azzal is,

hogy a fogyatékos emberek tényleges esélyegyenlőségének megvalósítása milyen feladatokat ró a társadalmi élet különféle szereplőire, s milyen eszközöket igényel a foglalkoztatás, az oktatás és képzés, a családi élet, a politikai szabadságjogok gyakorlása, a szabadidő eltöltése területén. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a negatív diszkrimináció tilalmát érvényesítő részt kiegészítette azoknak a többletjogoknak a meghatározásával, vagyis pozitív diszkriminációs eszközökkel, melyek a fogyatékoságból eredő különféle, elsősorban társadalmi hátrányok mérséklését szolgálhatják.

A kormány által tárgyalt törvényjavaslat a kidolgozás és a társadalmi egyeztetések során született kompromisszumok ellenére is újfajta szellemiséget tükrözött a magyar szociális jogalkotásban. Kiindulópontja, hogy a fogyatékos embereknek jogaik vannak, s e jogok jelölik ki az állam kötelezettségeit. A törvényalkotó munka során ismételt megfogalmazódott, hogy nem ezekről a jogokról kellene beszélni, hanem az állam feladatairól. Szűkebb körben még az is elhangzott, hogy ha alanyi jogokat kapnak a fogyatékos emberek, akkor majd az ombudsman és az Alkotmánybíróság fellép a közigazgatással szemben, és perek sora fog megindulni.

A POZITÍV DISZKRIMINÁCIÓ ELŐFELTÉTELE: A HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS TILALMA

A társadalmi előnyök és hátrányok, az életésélyek egyenlőtlen eloszlásának okai nem csupán a társadalmi struktúra- és rétegződés-elméletekben meghatározott szociológiai tényezőkre (társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely, tudás, lakhatás, jövedelem stb.) vezethetők vissza. Az egyének életésélyeit, az általuk elérhető társadalmi pozíciók milyenségét jelentősen befolyásolja bőrszínük, etnikai hovatartozásuk, nemük, szexuális preferenciáik és egészségi állapotuk illetve fogyatékoságuk.²

Elsősorban a társadalom állít korlátokat mindazok elé, akik nem felelnek meg az Európában normaszerrűnek tekintett emberi lény képzetének, vagyis akik nem sorolhatók a fehér, heteroszexuális, egészséges és „ép” férfiak csoportjába. Az egyéni előítéletekből fakadó hátrányokozás lehetőségének megszüntetését az egyéni tudatformálás is elősegítheti, ám az intézményesült diszkrimináció leküzdéséhez az intézményrendszer működését kell átalakítani. „A pozitív

diszkrimináció politikája nem új jelenség. Egyes társadalmi csoportok hátrányos helyzetének kialakulásában történelmi, kulturális, gazdasági és politikai okok igen szövevényes halmaza játszott és játszik szerepet. A *hátrányos helyzet* megszüntetéséhez vezető út fontos feltétele és egyben első állomása e helyzet *felismerése*, valamint a morális, filozófiai és politikai gondolkodás-

mód olyan irányú fejlődése, mely az emberi faj egyes tagjai közti indokolatlan és jogosulatlan különbségek megszüntetésének szükségességét fejezi ki.”³

Az életésélyek egyenlő(bb) vagy szándékos egyenlőtlenségeteremtés nélküli elosztásában tett második lépés a bánásmód egyenlőségét biztosító, azaz a hátrányos megkülönböztetést tiltó jogi szabályozás megalkotása volt. Hogy mely országokban és milyen területre vonatkozóan

születtek meg az első antidiszkriminációs törvények, jelentősen függött a civil társadalom erejétől. Az Egyesült Államokban a faji (etnikai alapú) diszkrimináció ellen léptek fel először. 1954-ben, a Brown kontra Oktatásügyi Hivatal perben hozták meg azt az ítéletet, amely megtiltotta a szegregált oktatást, a gyermekek etnikai alapú elkülönítését az állami iskolákban.⁴ A nők és a fogyatékos emberek hátrányos megkülönböztetését tiltó átfogó szabályozás az Egyesült Államokban csak a '80-as évekre született meg. Nagy-Britanniában hangsúlyosabb szerepet kapott a nemek közötti különbségtétel megszüntetése. A kelet-európai, volt államszocialista országokban a retorika a nők, a fogyatékos emberek, az etnikai kisebbségek teljes jogú társadalmi tagságának megvalósulását hirdette, hátrányos megkülönböztetésük megfogalmazása ellenzéki politikai tettek minősült.

A hátrányos megkülönböztetés lehet *közvetett* és *közvetlen*, *tudatos* és *nem tudatos*. „A brit Race Relations Act a diszkrimináció három formáját szabályozza. Közvetlen diszkrimináció történik, ha faji okokból valakivel kedvezőtlenebbül bánnak, mint másokkal. Közvetett diszkrimináció áll fenn, ha valakivel szemben ugyanazokat a feltételeket vagy kívánalmakat alkalmazzzák, de saját faji csoportja nyilvánvalóan kisebb számban képes ezeknek megfelelni, a diszkrimináló pedig nem képes ezek használatát legitim módon indokolni, és ezzel hátrányt okoz. A diszkrimináció harmadik fajtája a győtrelemokozás, amely a megkülönböztetés miatt fellépő, eljárást indító, illetve arról információt szolgáltató személlyel szembeni hátrányokozást tilalmazza.”⁵

Ha mindezt a fogyatékos emberekkel szembeni hátrányos megkülönböztetésre alkalmazzuk, akkor *közvetlen diszkrimináció*, ha egy munkahelyre valakit fogyatékosága miatt nem vesznek fel, pedig a képzettsége és a munkavégzéshez szükséges feltételek szerint alkalmas lenne. Gyakori eset, hogy egy fogyatékos ember telefonon érdeklődik valamely álláshirdetésről, személyes beszélgetésre hívják, majd közlik vele, hogy már betöltötték az állást. *Közvetett diszkrimináció* valósul meg például a fogyatékos fiatalok beiskolázásánál, ha a szabályokban biztosított szabad iskolaválasztás és az integrált oktatásban való részvétel jogával nem tudnak élni a megfelelő segédeszközök hiánya és a környezeti akadályok miatt. A piaci és a közületi szereplők által megvalósított, a mozgáskorlátozott emberekkel szembeni hátrányos megkülönböztetés eltérésére utal, hogy a Nyitott Város Kalauza Akciócsoport és a Motiváció Alapítvány budapesti felmérése szerint a középületek között a magántulajdonúakhoz képest kevesebb az akadálymentesített, holott az építésügyi előírások a tulajdoni formától függetlenül az építményekre egyformán érvényesek.

A *közvetlen* negatív diszkrimináció mindig *tudatos*an végrehajtott hátrányos megkülönböztetés. *Nem tudatos közvetett* diszkriminációról van szó, ha – s ez is megtörtént eset – valakit súlyos mozgássérült létére felvesznek az egyetemre, de kimarad onnan, mert a téli hónapokban nem tud elektromos székével közlekedni, a taxit nem győzi anyagiakkal, a napi szállítását elvállaló közületi vagy non-profit szolgáltatás nincsen. *Közvetett és tudatos* a negatív diszkrimináció a munkaerőpiaci szolgáltatásokhoz történő hozzájutást tekintve, ha egy fogyatékos, társadalombiztosítási és munkavállalói járulékot fizető, tíz éve dolgozó állampolgár munkahelye megszűnik. Ilyenkor a fogyatékos munkavállalónak nincs joga eldönteni, hogy a rokkantellátást vagy a munkaerőpiaci szolgáltatásokat (munkanélküliek járadéka, átképzés stb.) veszi igénybe, számára a rokkantnyugdíjazás az egyetlen lehetőség.

AZ ELŐNYÖS MEGKÜLÖNBÖZTETÉSEN ALAPULÓ INTÉZKEDÉSEK MEGJELENÉSE

A hátrányos megkülönböztetés tiltásán túlmutató aktív állami szerepvállalás nyitányát az 1960-as évek közepére teszik, amikor Lyndon B. Johnson, az Amerikai Egyesült Államok elnöke egy beszédében arról szólt, hogy a szabad verseny feltételeinek biztosítása nem elegendő a színes bőrű lakosság esélyegyenlőségének megteremtéséhez, a múltbeli hátrányos megkülönböztetés okozta károk és hátrányok kompenzálására pozitív diszkriminációt kell alkalmazni. Az elő-

nyös megkülönböztetés, vagyis a többlet-jogok nyújtása a munka világában kezdődött meg, elsősorban az állami-, vagy az állami intézményekkel szerződéses viszonyban lévő magántulajdonú intézményekben. Ekkor tehát már nem vitatták a hátrányos megkülönböztetés meglétét, s hogy ez jelentősen befolyásolja egyes csoportok fizikai és társadalmi életesélyeit, valamint megkérdőjelezi az emberi faj morális egységének klasszikus liberális tételét.

A pozitív diszkrimináció alkalmazását az a felismerés indokolja, hogy hiába teljesül a klasszikus liberális minimum, a bánásmód és az esélyek formális egyenlősége, a feltételek vagy források egyenlőtlensége a kimenet egyenlőtlenségét eredményezi. „Az embereknek azonos erőforrásokat nyújtunk tekintet nélkül jelenlegi erőforrásaikra és társadalmi-gazdasági helyzetükre. Így értelmezve a bánásmód egyenlősége ugyanabban a hibában szenved, mint az esélyek egyenlősége, mert a hátrányos helyzetűekkel és előnyös helyzetűekkel szembeni azonos bánásmód az előbbieket hátrányát fokozza. Még a bíróságokon is, amelyek pedig a törvény előtti azonos bánásmódot hirdetik, az a vádlott, akinek csak szerény képességű vagy túlhajszolt ügyvédre telik, ritkán képes egyenlő bánásmódot elérni a bírónál. Következésképpen az egyetlen igazi egyenlőségi elv az eredmények egyenlősége, amely adott esetben megkívánhatja az egyenlőtlen lehetőségeket vagy bánásmódot az eredetileg hátrányos helyzetűek számára.”⁶

Pozitív diszkriminációnak általában azokat a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését célzó intézményes beavatkozásokat tekintik, melyek kedvezményezettjei valamely, korábban hátrányosan megkülönböztetett csoport tagjai. „Tágabb értelemben az előnyös megkülönböztetés körébe tartozik minden olyan törvény, szabályozás, adminisztratív intézkedés, bírósági határozat, a különféle állami beavatkozások és magáncselekedetek, melyek egy bizonyos nemzetiségi vagy faji csoporthoz tartozás [és a nem, fogyatékoság illetve egészségi állapot – T. K.] alapján biztosítanak kedvezményeket az állami vagy a magánszférában abból a célból, hogy egyenlőséget teremtsenek a csoportok között. A kedvezmény lehet például felvétel az iskolákba és az egyetemekre, állás, előléptetés, befektetési kölcsön, földtulajdonjog. Vagyis az előnyös megkülönböztetés legfontosabb jellemzője az, hogy azért igyekeznek előnyhöz juttatni egyéneket, mert egy adott faji, etnikai közösséghez vagy kaszthoz tartoznak [illetve mert nők, fogyatékosok vagy egészségkárosodottak – T. K.]. Fontos megjegyezni, hogy az előnyös megkülönböztetés nem a szegények és a gazdagok közötti szakadékot kívánja áthidalni, sokkal inkább a csoportok közötti különbségek megszüntetése a cél.”⁷

Az előnyös megkülönböztetés tehát két főbb formában történhet: egyrészt többlet-erőforrások nyújtásával, a hátrányok kompenzálásához szükséges feltételek biztosításával, azaz megerősítő cselekvéssel, másrészt statisztikai kvóták megszabásával, az eredmények közvetlen befolyásolásával, tehát formálisan. A gyakorlati lépések előbbi csoportja a korábban hátrányosan megkülönböztetett csoport lehetőségeit kívánja bővíteni.

A hetvenes évek elején az Amerikai Egyesült Államokban kezdődött a kvóták alkalmazása. Először a munkavállalás területén írták elő, hogy egyes etnikai, életkori, vallási csoportokat, a nőket és a testi fogyatékosokat az összlakosságon belüli arányuknak megfelelő mértékben kell alkalmazni. A pozitív diszkrimináció történetében újabb fejezet kezdődött a nyolcvanas évek konzervatív fordulata idején, hiszen a hátrányos megkülönböztetés elleni fellépés és az előnyös megkülönböztetés alkalmazása ugyanazon alapproblémára keresi a választ, a társadalmi egyenlőtlenségeket kívánja mérsékelni.

„Az arányossági egyenlőség mai követelésében az az újszerű, hogy a hangsúlyt a kimenetelre helyezi. Nemcsak az érdekli, hogy mennyire voltak látszólag nyitottak a kiválasztási folyamat lépcsői, hanem az is, mi történt a szelekciós folyamat eredményeként. Következésképp az arányossági egyenlőség növelése manapság az eredmények nagyobb egyenlőségére irányul. E követelés zavaró, mert sokkal nagyobb erővel igényel változást, mint az esélyek egyenlősítésére irányuló intézkedések zöme. Az esélyegyenlőség elvével ellentétben az arányossági egyenlőség nem a diszkrimináltak oktatási szintjének növelését követeli. E helyett közvetlenül lép fel az intézményekben meglévő diszkriminációs korlátok eltávolítása érdekében. Arra törekszik, hogy az állam alkalmazzon nyomást az intézményekre annak érdekében, hogy azok megváltoztassák viselkedésüket. Az eredményeket rövid távon szeretné elérni, és nem azt követően, hogy generációk iskolázottsági szintje emelkedett.”⁸ Ha a fogyatékos emberek példáját vesszük, munkaerőpiaci bekapcsolódási esélyeik fokozhatók célzott képzések és átképzések szervezésével, a környezet és a munkafeltételek átalakításához szükséges források állami átvállalásával, de úgy is, hogy törvényben foglalkoztatottsági kötelezettséget, a vállalat nagyságához igazodó kvótákat írnak elő, s ha a vállalat nem alkalmaz a kvótában megszabott arányban fogyatékos embert, pénzbírságot kell fizetnie.

Bernard R. Boxill⁹ a pozitív diszkrimináció mellett szóló érveket két csoportba sorolja. A jövőbe tekintő érvek a jövőbeni pozitív következmények alapján igazolják az előnyös megkülönböztetés jogosságát: az

ilyen intézkedések majd csökkentik a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ha az állam többletforrásokkal is támogatja, hogy a fogyatékos emberek önállóan élhessenek otthonaikban, nem kényszerülnek intézetekbe menni, a többségi társadalom tagjai majd a mindennapokban is találkozhatnak velük, s tompulnak a szorongások és az előítéletek. A másik, múltba tekintő érv szerint egyes kisebbségi csoportok társadalmi hátrányai a többség által a múltban elkövetett negatív diszkrimináció következményei. A pozitív diszkrimináció kárpótlást nyújt a múltban hátrányos megkülönböztetést elszenvedő csoportoknak.

A POZITÍV DISZKRIMINÁCIÓ ÁRNYOLDALAI

A pozitív diszkrimináció lényege, hogy a hátrányok leküzdésének reményében valamely csoporthoz tartozás alapján többletjogokat vagy forrásokat ad némelyeknek. Így a negatív diszkriminációból fakadó hátrányok kompenzálására hivatott előnyös megkülönböztetés paradox módon maga is hátrányos megkülönböztetésen alapul. A kisebbség helyett ugyan ilyenkor a többség képviselőit érintik a negatív diszkrimináció következményei; ám ettől még igaz, hogy diszkriminációval kívánja elérni a diszkrimináció-mentességet. Az efféle megoldások ellentmondának a bánásmód egyenlősége – elérni kívánt – elvének: nem lehet a bánásmód egyenlősége biztosításának érdekében megsérteni a bánásmód egyenlőségének elvét.

Az intézményesült negatív diszkrimináció alapja mindig a csoporthoz tartozás: az állásra pályázó fogyatékos embert – egyéni képességei mérlegelése nélkül – mint fogyatékos utasítják el. Ám az előnyös megkülönböztetés is valamely, korábban hátrányosan megkülönböztetett csoporthoz tartozás jogán jár. A pozitív diszkrimináció ellenlábasai szerint elégséges a negatív diszkrimináció tiltása, hiszen az igazságosság azt követeli, hogy az egyéni erőfeszítések, teljesítmények, képességek és érdemek értékelődjenek, kollektív érdemek nincsenek.

Mások – bár különféle érvelésekkel – azt vitatják, hogy a társadalmi egyenlőtlenségekért alapvetően a diszkrimináció lenne a felelős. A rasszisták egyes etnikai csoportok tényleges alsóbbrendűségéről beszélnek. Így gondolkodnak azok is, akik mondjuk a siket embereket automatikusan csökkent értelmi képességűeknek is tekintik. Inkább szociológiai érv, de rejtett üzenetét, vagyis lényegét tekintve hasonló szemléletre utal, ha a kisebb mértékű munkaerőpiaci részvételt, vagy az alacsonyabb iskolai teljesítményt kizárólag kulturális különbségekkel magyarázzák.

Az előnyös megkülönböztetés alkalmazásával kapcsolatos gyakorlati jellegű problémát jelent annak megállapítása, hogy kik legyenek a kedvezményezettek. A fogyatékos emberek esélyegyenlőségét biztosítani szándékozó törvénnyel kapcsolatban is felvetődött ez a dilemma: vonatkozzék-e az egészségkárosodott személyekre, a pszichiátriai betegekre is? Tegyük-e különbséget a fogyatékoság súlyossága szerint? Alapos megfontolást igényel, hogy mik legyenek az előnyben részesíteni kívánt csoportnak juttatott kedvezmények. Ezek az intézkedések általában nem a csoport tagjainak pillanatnyi nehézségein akarnak enyhíteni, hanem hosszabb távon, a csoport társadalmi mobilitási esélyeit szándékoznak befolyásolni. Ezért a kedvezmények elsősorban a tanulási és a munkaerőpiaci esélyek javítására irányulnak.

Az előnyös megkülönböztetés két lehetséges eszköze (az erőforrás-bővítés és a statisztikai kvóták megállapítása) közül az utóbbi kavarja az élesebb vitákat. A nagy port felvert Bakke-ügy¹⁰ kapcsán fogalmazódott meg a legélesebben, hogy az előnyös megkülönböztetés nem azokat kárpótolja a múltban elkövetett sérelmekért, akik a kárt elszenvedték, hanem egy másik, bár ugyanazon kisebbségi csoporthoz tartozó generáció tagjait. S a kollektív bűnösség szellemében olyanok szorulnak esetleg hátrányba (mert például fehér férfiak), akik maguk a „bűnt” nem követték el.

A kvóták alkalmazása mellett és ellen is felhozhatók érvek. El-lene szól, hogy rövid távon, kis anyagi ráfordítással akar eredményeket elérni. Az oktatásban például azért alkalmazzák, mert olcsóbb megoldás mondjuk a felsőoktatásban felvételi kvótákat megszabni, mint az alsó- és középfokú képzés fejlesztésébe beruházni. Ryan viszont így érvel: „Olykor azon elmélkedem, vajon milyen alternatív eljárásokat javasolnának azok, akiket az utóbbi időben elért a színvakság csapása. Ha a diszkrimináció megszüntetése nem jelenti azt, hogy emelkedik a mindezidáig diszkrimináltak aránya és tényleges száma, akkor ugyan mi a csudát jelent? Úgy tűnik számomra, hogy a számszerű növekedés meglehetősen jó ismerv annak megítélésére, hogy az adott diszkriminatív gyakorlat véget ért-e, vagy sem. Valójában elképzelni sem tudok más használható ismervet. Ezért, ha ez jó és talán az egyetlen jó ismerv, miért ne használ-nánk?”¹¹ Az ellenzők persze erre felvetnék, hogy különbséget kell tenni egy, az egyenlőtlenségek csök-

kentésére szolgáló eszköz és az egyenlőtlenségek csökkentését célzó intézkedések hatékonyságát mérő eszköz között.

A Bakke-ügy jó példa arra a kvótás módszerrel kapcsolatos ellentmondásra is, hogy ha az előre rögzített keretszámok módszerét választják, előfordulhat, hogy a feltételeket másként, alacsonyabb szinten kell megszabni, s a gyengébb felkészültségű hallgatók miatt csökkenhet az intézmény teljesítményének színvonala is. Ezzel összefüggésben a közjóra is lehet hivatkozni. Dvorkin is idézi azt az érvet, amely – ebben az esetben – az orvosi egyetem céljára épít. Eszerint az orvosi egyetemnek nem az az elsődleges célja, hogy orvosokat képezzen, hanem hogy a közösséget egészségügyi szolgáltatásokkal lássa el. Az amerikai tapasztalatok pedig azt mutatják, hogy a fekete orvosok nagyobb valószínűséggel dolgoznak a fekete közösségben, mint a fehérek. Így a fekete orvosok számának gyarapodása javíthatja a közösség egészségügyi ellátásának színvonalát.

Felvetődik, hogy ha a csoporthoz tartozás jogán jár valamely kedvezmény, akkor a csoport mely tagjai az esélyesebbek ennek megszerzésére. Nyilván a legkedvezőbb pozícióban lévők, s nem a csoport legele-

SÜLYOS DILEMMÁT VET FEL, HOGY – KÜLÖNÖSEN RE-CESSZIÓ, FORRÁSHIÁNY IDEJÉN – AZ ELŐNYÖS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS EGYMÁS ELLEN FORDÍTJA A TÖBBSÉGET ÉS A KISEBBSÉGET, ESETLEG FOKOZZA AZ ELŐÍTÉLETEKET, A KISEBBSÉGI CSOPORT STIGMATIZÁLTSÁGÁT, S EMIATT EGYIK EREDETI CÉLJÁVAL, A TÁRSADALOM INTEGRÁLTSÁGÁNAK FOKOZÁSÁVAL ÉPPEN ELLENTÉTES HATÁST VÁLT KI.

settebb tagjai. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az amúgy is jobb helyzetűek lefölözik a pozitív diszkriminációs intézkedések hasznát. Weiner szerint: „Az előnyös megkülönböztetés érdekében hozott intézkedések gyakran csak a feltörekvő középosztály érdekeit szolgálták, miközben az alacsonyabb társadalmi osztályok érdekében hozott intézkedéseket és programokat elhanyagolták.”¹² Így ugyan a többség és a kisebbségi csoport közötti egyenlőtlenségek mérséklődhetnek, de a

csoporton belüliek akár nőhetnek is.

Súlyos dilemmát vet fel, hogy – különösen recesszió, forráshiány idején – az előnyös megkülönböztetés egymás ellen fordítja a többséget és a kisebbséget, esetleg fokozza az előítéleteket, a kisebbségi csoport stigmatizáltságát, s emiatt egyik eredeti céljával, a társadalom integráltságának fokozásával éppen ellentétes hatást vált ki. Az esélyegyenlőségi törvény a pénzbeli ellátások kapcsán – emiatt is – nem a súlyosan fogyatékos emberek általában vett jövedelmi hátrányainak csökkentését, a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklését tűzte céljául, hanem csupán a fogyatékos állapotból következő többletköltségek kompenzálását.

Feszültségek keletkezhetnek egyes csoportok előnyben részesítése miatt a különböző kisebbségek

között is. „Valójában a kisebbségek nemzete vagyunk. Ha egyes kisebbségeket úgy emelünk piedesztálra, mintha kiérdemelték volna különleges előnyöket, ezzel már nem a kisebbségek jogait védjük a diszkriminációt gyakorló többséggel szemben, hanem egyes kisebbségekkel kivételezünk más kisebbségek rovására.”¹³ A Munkaügyi Minisztérium illetékese érvelt hasonlóan a törvény ellen: milyen alapon zárjuk ki a súlyosan fogyatékos embereknek juttatott előnyökből például a vesebetegeket, a cukorbetegeket stb. A fogyatékos emberekkel kapcsolatos ellátó rendszerben egyébként hemzsegek az efféle, a különböző fogyatékos csoportok egymás ellen fordítására alkalmas megkülönböztetések. A vakok kapnak kompenzációs célú személyi járadékot, más fogyatékos csoportok nem. A mozgássérültek közlekedési támogatásából nem részesedhetnek például a súlyos értelmi fogyatékosok, holott a tömegközlekedés használata számukra legalább annyi nehézséggel jár, mint ha mozgásszerveik lennének sérültek. Végezetül vannak, akik a pozitív diszkriminációt azért tartják károsnak, mert nem ösztönzi a kisebbségi csoport tagjait teljesítményük növelésére, erősíti bennük az áldozattudatot.

A pozitív diszkrimináció minden ellentmondása ellenére a törvényjavaslat abból indult ki, hogy a hátrányos megkülönböztetés szigorú tilalmazása szükséges, de nem elégséges feltétel a fogyatékos emberek helyzetének megváltoztatásához. A fogyatékos ember egyéni szerencsétlensége, nem betegség, nem deviancia, nem csupán szociálisan hátrányos helyzet, elsősorban emberi jogi kérdés. A társadalomban normaszzerűnek tekintett élet lehetőségétől nem egyéni fizikai és szellemi korlátaik zárják el a fogyatékos embereket, hanem a társadalom fogyatékosító működésmódja.¹⁴ Tehát nem elég a szándékosan emelt akadályokat ledönteni, lehetőségeket is teremteni kell a fogyatékos emberek számára.

„Amikor azt állítjuk, hogy a jelenlegi egyenlőtlenység a feketék elleni diszkrimináció eredménye, akkor csak a probléma felét fogalmaztuk meg. A probléma másik fele – ezt a részt többnyire nem említjük – a fehérek érdekében működő diszkrimináció. Ebből következik, hogy a diszkrimináció pusztán felszámolása nem elég. A torzulás irányát kell – legalább időlegesen – megfordítani. Ha ténylegesen fel kívánjuk számolni a lényegi egyenlőtlenégeket, akkor csak az erőnket pazaroljuk, amikor arról vitatkozunk, vajon

a különleges bánásmód némely formája szükséges-e a hátrányos helyzetűeknek. Arról kellene inkább vitáznunk, hogyan valósítható meg a különleges bánásmód.”¹⁵

JEGYZETEK

1. Kardos Gábor: *Egyenlőben*. Magyar Narancs 1997. december 4.
2. Bővebben ír minderről például Phyllis J. Day: *A New History of Social Welfare*. Prentice Hall. Englewood Cliffs. New Jersey, 1989.
3. Kardos Krisztina: *A pozitív diszkrimináció külföldi gyakorlata*. In: Gereben Ágnes–Kardos Krisztina–Nemes Dénes: *A pozitív diszkrimináció elmélete és gyakorlata*. Minoritás Alapítvány, 1996. 10. o.
4. A történetről bővebben Kardos Krisztina i.m.
5. Kardos Gábor i.m.
6. Herbert Gans: *More Equality*. Pantheon, 1968. 64–65. o. In: Ferge–Szentiványi (szerk.): *Egyenlőség pro és kontra*. Kézirat. 23. o.
7. Myron Weiner: *Az előnyös megkülönböztetés nemzetközi tapasztalatai*. 2000. 1994. szeptember. 15. o.
8. Samuel M. Miller: *Types of Equality*. Lexington Books, 1976. 19. o. In: Ferge–Szentiványi i.m. 20. o.
9. Bernard R. Boxill: *Equality, discrimination and preferential treatment*. In: Peter Singer (szerk.): *A Companion to Ethics*. Blackwell, 1991.
10. Bakke fehér bőrű fiatalember a kaliforniai Davisben jelentkezett orvosi egyetemre. A színes bőrű jelentkezők számára kijelölt kvóták miatt – bár jobb teljesítményt nyújtott, mint a bekerült színes bőrű fiatalok némelyike – nem vették fel az egyetemre. Negatív diszkriminációra hivatkozva bírósághoz fordult, s végül bírói ítélettel bekerült az egyetemre. Lásd bővebben: Ronald Dworkin: *A Bakke-ügy*. Beszélő. 1996. május.
11. William Ryan: *Equality*. Pantheon, 1981. 155. o. In: Ferge–Szentiványi i.m. 24. o.
12. Myron Weiner i.m. 19. o.
13. Nathan Glazer: *Affirmative Discrimination: Ethnic Inequality and Public Policy*. Basic Books 1975. 201. o. In: Ferge–Szentiványi i.m. 22. o.
14. Lásd bővebben Kovács András–Tausz Katalin: *Gyorsjelentés a fogyatékos emberek helyzetéről*. Szociális Szakmai Szövetség, 1997.
15. Edwin Dorn: *Rules and Racial Inequality*. Yale UP 1979. 147. o. In: Ferge–Szentiványi i.m. 24–25. o.